

ЗА СТО РОКІВ ДО МАРКА ФОН ГАГЕНА: ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ “ЧИ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ЄСТЬ ІСТОРІЯ?”

Олександр КИЯН, Наталія ТОКАР (Кіровоград)

У статті подано неопубліковане есе В.Доманицького «Чи історія України єсть історія?», в якому розкрито процеси формування національної історіографії кінця XIX – початку XX ст.

The process of Ukrainian national historiography's formation at the end of the XIX-th and the beginning of the XX-th centuries is regarded on an example of publication of the article by V.Domanitskiy "Is the History of Ukraine history?"

1995 року американський історик-русист Марк фон Гаген написав розвідку під промовистою назвою “Чи має Україна історію ?” [1]. Проблеми, сформульовані фон Гагеном, викликали дискусію у зарубіжній славистиці. Думка вченого, що “плинність кордонів, проникність культур, історично багатоетнічне суспільство – це саме те, що може зробити українську історію дуже сучасною сферою досліджень” [1, 670], отримала як схвалення, так і заперечення.

Цікаво, що за сто років до появи наукової студії американського славіста есе з майже аналогічною назвою “Чи історія України єсть історія ?” написав вітчизняний історик Василь Доманицький, творча спадщина якого останнім часом усе більше привертає увагу науковців.

В.Доманицький (1877 – 1910) – історик, етнограф, літературознавець, фольклорист, редактор, перекладач, літературний критик, кооператор. Активний працівник провідних наукових видань України межі XIX – XX ст. – “Киевской старины”, “Літературно-наукового вісника”, “Записок Наукового товариства ім. Т.Шевченка”, “України”, періодичних видань – “Рада”, “Нова громада”, “Рідна справа – Думські вісті”, “Наше дело” та ін., засновник та редактор видавництва “Вік”. Дійсний член київського Товариства грамотності й Товариства ім. Нестора-літописця. Автор монографій “Критичний розслід над текстом «Кобзаря»” та “Козаччина на переломі XVI – XVII вв. (1596 – 1603 pp.)” [2].

Незважаючи на таку багатогранну діяльність вченого, значна частина його наукових праць лишається невідомою широкому загалу. Одним з таких неопублікованих досліджень є праця В.Доманицького “Загальна історія Малоросії”, що стала своєрідною спробою створення загальної історіософської картини еволюції українського народу.

Усвідомлюючи необхідність синтезу української історії, В.Доманицький з великим ентузіазмом узяв участь у конкурсі на кращу книгу з “Истории Малороссии”, оголошеному 1896 р. редакцією “Киевской старины” [3, 1 – 8] і розпочав роботу над власним дослідженням “Загальна історія Малоросії”.

Згідно з програмою, розробленою для конкурсу В.Антоновичем, від авторів не вимагалось “обязательного пользования сырыми материалами, так как предполагаемый труд должен представлять свод напечатанных до сих пор исследований и дать только очерки истории Малороссии” [3, 2]. Враховуючи це побажання, молодий науковець велику увагу приділив джерельній базі свого дослідження, яка була досить ґрунтовною. Крім давніх історичних джерел – свідчень арабських і єврейських мандрівників Ібн-Якуба, Ібн-Даста, Аль-Масудді, договорів, літописів, автор використав і праці його сучасників – “Історію України-Руси” М.Грушевського, “Из истории Южной Руси” О.Єфименко, лекції В.Антоновича, праці Д.Іловайського, М.Соловйова, О.Забеліна, М.Бестужева-Рюміна, В.Володимирського-Буданова, М.Погодіна, Д.Багалія, Д.Дашкевича, М.Батюшкова [4, арк. 54 – 55].

В.Доманицький дотримувався періодизації української історії, запропонованої В.Антоновичем, в основу якої було покладено два головних чинники: територію і населення. Свою працю він присвятив періоду “Київсько-Полудневої Русі” [5, 239], що зумовило визначення хронологічних меж дослідження VII – XIII століттям, а також і його структуру.

Праця складалася з двох частин. Перша була присвячена періоду утворення і становлення Руської держави, де поруч з історичними подіями висвітлювалися етнографічні моменти: традиції, звичаї, обряди, релігійні вірування, особливості слов’янської ментальності, побут давніх слов’ян. [3, арк. 3 зв]. У другому розділі “Загальної історії Малоросії”, присвяченому удільно-вічевому періоду української історії, дослідник розглядав причини феодальної роздробленості, намагався всебічно висвітлити розвиток окремих князівств – Київського, Туровського, Переяславського, Галицького й Волинського. Значну увагу дослідник приділив історичній проблемі, пов’язаній з монголо-татарською навалою, яка в концепції національної історії мала не лише науковий характер, а й політичне підґрунтя [3, арк. 28 – 54].

Дослідження В.Доманицького не було завершене, але аналіз написаної частини уможливив простежити наукові позиції автора щодо концепції української історії. Так, дослідник дотримувався теорії автохтонного

походження слов'ян, заперечуючи загальноприйняту Дунайську концепцію [3, арк. 5]; протиставляв полян як безпосередніх засновників Руської держави не лише східним і північним слов'янам, а навіть древлянам [3, арк. 7]; висловлював сумніви щодо реального існування легендарних Кия, Щека й Хорива [3, арк. 8]; оцінював процес феодальної роздробленості як явище закономірне [3, арк. 24]; підтримував думку В. Антоновича про те, що українці є окремою гілкою східнослов'янського етносу [3, арк. 35]; критично ставився до “державницького напрямку” в історіографії, представники якого розглядали історичні процеси в ракурсі територіальних нарощувань і розбудови державної організації.

Суворий документалізм, властивий працям В. Доманицького, свідчив про його нахил до дослідницького об'єктивізму, спорідненість із позитивістською методикою дослідження, яка вимагала, щоб пізнання спиралося на факти, котрі можна перевірити, та заперечувала пізнавальну вартість норм й оцінок. Однак, намагаючись довести право українців на гордість власною історією, В. Доманицький ідеалізував українське минуле і певною мірою відійшов від позитивістських настанов. Але такі зміни в науковому світогляді дослідника несли в собі тільки патріотичну основу, були спрямовані на пробудження національної і політичної свідомості українського народу й зумовлювалися тогочасними політичними реаліями.

Яскравим прикладом захоплення молодого дослідника ідеєю неоромантизму є відшуканий серед паперів, що містяться в архівному фонді В. Доманицького Інституту Рукопису Центральної Наукової бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України, нарис “Чи історія України єсть історія?” [6]. Ця розвідка мала стати преамбулою до неопублікованого дослідження “Загальна історія Малоросії” і датується другою половиною 90-х рр. XIX ст. Рукопис цієї незавершеної вступної розвідки В. Доманицького з коментарями пропонується на розгляд широкого читацького загалу.

ЧИ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ЄСТЬ ІСТОРІЯ?

Серед громад інших народів виступає наново наш народ на всесвітню працю, домагаючись своїх прав до сповнення свого посланництва в цивілізованій громаді. Але що се за народ? Чого ж ми пропавши раз між руїнами всесвітнього перевороту – підіймаємо тепер наново наші голови і стаємо поруч з іншими народами на новосвітній арені?

“Хто ж ви такі та чий ви діти?” – ось голоси, що відзиваються навкруги нас. “Історія цивілізованого світу вас не знає – ваші батьки запятновані іменем дикарів, – ваша земля – се місто де змінювали одна другу орди азійські”. Так кличе до нас чимало голосів – від самого початку нашого народнього відродження аж до послідніх часів, а вслід за тим хочуть зничтожити наші

права, стоптати нашу волю, заперечити нашу животність. Ну що ж! Всяке нове діло, нова ідея знаходять таке недовірство, такі перепони. Справді! Нас засипано руїнами, нас запізнано в історії та ославлено дикарями, але про то не прийдеться нам соромитись перед світом.

Наш народ жив історичним життям – свідчать про те доволі високі могили – широкі руїни нашого краю, а що він житиме і на майбутнє і жити хоче життям народним – то чуємо ми в наших грудях, в наших серцях!...

Історія народа, можна сказати – се цензура його життя. А нове життя народне не може здорово закорінитись без здорового розуміння минувшості, без пізнання власних історичних похиб і гріхів, без доброї волі, широї поправи минувшого зла.

Чи мало знаємо ми таких народів, що справді власною провинкою утратили свою самостійність, власною виною і власною рукою зруйнували свій народний добробут?... А про себе... про себе ми сміло можемо сказати перед цілим світом, що наш народ, перебувши найкращу вікову боротьбу за гуманні ідеї – ідеї людскості – упав в конвульсивних вихиленнях під навалом чужоземних інтриг. Історія нашого народу – наша минувшість оправдує нас перед світом...

Історія застає наш народ на самім краю європейського світу, в безпосереднім сусідстві Азії. Тут – тихі села, народ тихий, працюючий, на воєнну здобич не охотний – там широкі поля, і серед того поля мов страшний вулкан кишить непереміжна сила диких орд азійських. Не могло ж бути при таким сусідстві тихої цивілізації, не могли здвигатись пам'ятники мирної культури – тут невсипуще треба було стояти на сторожі против безпосереднього наплива безперестанно змінюючихся орд азійських... Історія тут писалась не на пергаменту, не в архівах, а мечем та пожежою на землях копитами кінськими поораній, кістьми засіяній, кров'ю политій!...

А все-таки як не близько сусідство сього дикарства, як не трудна була боротьба против нього – все-таки ніхто не може сказати, щоб наш народ в чим-небудь зрісся з тією антицивілізаційною силою орд азійських. Від найдавніших часів історичної пам'яті сливе вся наша країна у сусідів, як земля супокійна, багата і торгова, вже в IX віці знає історія чимало людних міст на Русі, в Києві, сій матері городів руських, процвітає інтернаціональна торгівля, шайка заморських Варяг тратить між нашим народом своє дикарство і перемінюється в спокійних поселенців нашої країни; – у нас шириться віра Христова не мечем і насиллям, як то чинив Король Великий с саксами, а мирним проповідуванням слова Божого, у нас церква грецька збрасує візантійський деспотизм і стається церквою автономічною, у нас з самого почину витворюється могуче життя громадське, що стається найвисшим

авторитетом, найвисшою апеляцією як для одного, так і для загалу... А як згадаємо, що Русь Україна перемогла не збройною рукою, а силою своєї тодішньої культури цілу Литву, надала тодішній Литві свою віру, свій язык, свої закони, свою культуру, ціле своє життя громадське, що руський язык стається урядовим і дипломатичним язиком литовських князів, що і Польща славилася великими воїнами і знаменитими мужами руського роду – і не прийдеться нам соромитись за свою країну, за наш народ!...

А все ж поруч із тим, як розвивалась культура у нашій країні, наш народ вів і мусив вести тяжку боротьбу з азійським дикарством¹. Коли на заході лицарство шукало собі слави в хрестоносних походах до Божого гробу, край наш мав свої хрестоносні походи, більше небезпечні, більше славні. Русь-Україна висилала своїх найкращих синів – цвіт своєї молодіжи на широкі степи, на війну з невірними бусурменами – се початок славного лицарства козацтва. На низу Дніпра витворюється самородний, ледве не чернечий закон воїнів руських – се початок січі запорозької. Визволяти бідних невольників з тяжкого ясиру татарського, рятувати полонених християн з тюрем мусульманських, боронити край від напасти бусурмен – ось се чого знялося славне лицарство-козацтво на славній Україні. Широкий степ загув славою лицарства-козацтва, Крим лякався перелітного птаства Запорозького, на Чорнім морі тремтіли турецькі галери перед козацькими чайками, Синоп і Трапезунд не раз розпалювали козацькі люльки, а на передмістях Царгороду не раз запалювали козаки-запорожці ясні свічки турецькому султанові. Лицарі-козаки стали славою Речі Посполитої, Стефан Баторій заманює козаків під свої крила, цісарь німецький Рудольф II славить козаків українських за їх славу боротьбу з невірними, пересилає козакам хоругви і подарунки військові. Посли Валленштейна приходять до козаків, зазиваючи їх до війська герцога Фрідляндського, Ян Собеський при помочі козаків проганяє орди мусулман з-під Відня... Край наш гомонить славою козацькою. Сто разів палали наші села від огню татарського, сто разів упадали наші городи під несподіваним напливом бусурменів -- наша земля вкривалась широкими руїнами, високими могилами, пустими згарищами – і сто разів підіймалась Русь-Україна до тяжкої боротьби, останні сили свої віддавала, та не пала під тим напливом азіатизму, не пропустила дикого елемента в глуб Європи...

Коли західна Європа славиться своїми хрестоносними походами, – а лишає Палестину в руках невірних, коли лицарство західне величається на турнірах серед аплодисментів красивою воєнною штукою, а туркам дозволяє

¹ В. Доманицький, йдучи за В. Антоновичем і польською романтичною історіографією (К. Шайноха та ін.), схилився до сприйняття теорії «культуртрегерства», розглядаючи історію України через призму зіткнення «землеробської» української цивілізації і кочового світу номадів.

осістись на руїнах славних греків і полудневих слов'ян – наше козацтво, наш народ, ніким не хвалений, ніким не споможений, повздержує набіги татар і турків, остається на сторожі європейського пограниччя і хоч засипаний руїнами, зруйнований в своїм добробуті – не дає осістись азійським ордам на Україні.

Се заслуга нашого народу, заслуга перед цілим цивілізованим світом, заслуга тим більша, чим страшніша була негативна сила Азіятизму, що нищила всі сліди культури, що знищила колишню Грецію на довгі віки, а Московщину напоїла до переситу ханським абсолютизмом! Чого ж так славно розпочате святе діло обернулось потім на погибель братніх народів, чого ж ті самі запорожці, котрих найзнаменитіші мужі Речі Посполитої величали найкращим цвітом народу, найліпшою обороною краю, чого ж стаються вони ворогами тої Речі Посполитої? Чому розпочинається страшна межиусобиця двох братніх народів, двох елементів і що раз ширшає, росте, змагається, аж поки обидві сторони не упали в тяжкій боротьбі перед престолом непроханих сусідів? А потому, що Польща, прийнявши західну віру, відчинила двері західним феодальним неслов'янським тенденціям². А вслід за германським феодалізмом ширилось преобладання висших кляс в державі, нехтування громадського ідеалу, нехтування свободи віри, мислі і слова! А так як свобода життя громадського, пошанування прав кожного, пошанування кожної віри були найголовнішими ознаками нашого життя рідного – так наш народ мусив стати в обороні тих прав народних, прав вселюдських. І так коли на заході французька революція у кінці XVIII віку мстить за знехтувані досі права людскості, Русь-Україна вже в першій половині XVII віку, більше як на сто літ вперед розпочинає се велике діло всесвітньої культури. І тепер звертається не тільки козацтво, але збройна сила народу, але цілий народ до боротьби за ідею людскості. Се не бунт – бо ся війна довжиться більше як двісті літ, 200.000 збройного люду не підніметься за приватну уразу, хоч би і Богдана Хмельницького, – не можна заманити підшептами сусідів цілий народ!...

Се найкраща, але і найсумніша епоха нашого історичного життя! Умісті і слава народу, умісті і упадок святого діла! Уся Україна, як один чоловік підіймається за свої права, за свободу віри, за рівність прав людскості, але той самий Хмельницький, по голосу котрого устала Україна, котрого народ батьком зове, він, коли найкращі сини України полягли за її волю, він

² В. Доманицький, як і більшість українських істориків-народників, розглядав категорію «феодалізм» як історичне явище, пов'язане з Литовським завоюванням і заперечував наявність феодальних тенденцій у давньоруському житті.

віддається Москві, щоб урятувати своє гетьманство³. А далі Юрась, Виговський, руїна, Петро І. А народ роз'єднаний рветься з тяжких оков, домагається волі і гине тисячами за свій ідеал народний... А коли і козацтво стається орудієм гетьманів, люд наш кидається в останню страшну боротьбу й мстить страшно за свою кривду. Се гайдамащина... Страшні сцени Гайдамащини живо нагадують революцію Французьку. Тільки там отрясається людскість зі своїх оков, тут ще раз бере верх закріпачення люду, Україна упадає в останніх конвульсіях.

Зруйнування Запорозької Січі – се послідній акт знищення автономії України! Більш ста років минуло з тих пор. Упала Січ, упало козацтво, упала Україна, але не упала ідея за котру боровся наш народ, ідея людскості...

Доманицький В.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Hagen fon M. Does Ukraine Have a History ? // Slavic Reiview. – 1995. – P. 658 – 673.
2. Енциклопедія українознавства / Наук. тов-во ім. Т. Шевченка у Львові; Передмова І. Гель, О. Романів. – Препринт. вид. – Львів, Б. в., 1993 – 1994. – Т. 4. Крушельницькій – місто. – 1600 с.; Матеріали до біографій етнологів та народознавців України. – К.–Запоріжжя: Дике Поле, 2001. – 244 с.; Українське козацтво: Мала енциклопедія / Ред.кол.: Ф.Г.Турченко, С.Р.Лях, С.Ф.Плецький та ін.; НДІ козацтва при Запорізькому державному університеті. – К.: Генеза. – Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – 567 с.; Шевченківський словник. У 2-х томах / Ред. кол.: Є.П. Кирилюк (відп. ред.) та ін.– К.: Вища школа, Голов. ред. Укр. Рад. Енциклопедії, 1976. – Т. 1. А – Мол. – 415 с.
3. Киевская старина. – 1896. – Т. 1. – № 1. – Отд. 1. – С. 1 – 8.
4. Доманицький В. История Малороссии. – Ф. І. – Од. зб. 602. – 55 арк.
5. Киян О. Володимир Антонович: історик й організатор “Київської історичної школи”. – К.: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – 490 с.
6. Доманицький В. Чи історія України єсть історія ? – Ф. 95. – Од. зб. 33. – 2 арк.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Киян Олександр Іванович – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історіографія, методологія історії та методи історичних досліджень.

Токар Наталія Миколаївна – асистент кафедри історії України Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історична персоналістика, давня й середньовічна історія України.

³ Оцінка Переяславської ради через призму політики Хмельницького щодо передачі гетьманської влади своїм нащадкам, уперше прозвучала в польській історіографії (Ф.Равіта-Гавронський) і жваво обговорювалась у тогочасній історичній літературі.